

13. Теплов Б.М. Психология и психофизиология индивидуальных различий / Б.М. Теплов. – М.: Институт практической психологии, 1998. – 544 с.
14. Холодная М.А. Когнитивные стили и интеллектуальные способности // Психологический журнал. – 1992. – № 3. – С. 84-93.
15. Холодная М.А. Когнитивный стиль как квадрупольное измерение // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 4. – С. 46-56.
16. Kagan J. Reflection-impulsivity: The generality and dynamics of conceptual tempo // J. of Abnorm. Psychol. – 1966. – Vol. 71. – P. 17-24.
17. Witkin HA, Goodenough DR Field dependence and interpersonal behavior // Psychol Bulletin. – 1977. – Vol. 84. – P. 661-689.

In the article are considered structural-functional intercommunications between the parameters of creativity of personality and cognitive styles. It is empiric well-proven that cognitive styles stipulate the display of creativity of personality: the parameters of the divergence thinking depend on expressed of flexibility of cognitive control, wide range of equivalence and impulsiveness.

Keywords: cognitive style, creative thinking, impulsiveness, reflexivity, range of equivalence, flexibility, unflexibility.

Отримано: 6.02.2012 р.

УДК 159.9

Н.В.Ванда

Розвиток поняття розуміння в рамках психологічної герменевтики (історичний огляд)

Досліджується динаміка розвитку поняття “розуміння” в рамках герменевтичного методу. Показано нерозривний зв’язок теорії розуміння та герменевтики. Прослідкований шлях становлення герменевтики як напрямку психології та розглянуто бачення розуміння різними дослідниками.

Ключові слова: розуміння, герменевтика, інтерпретація, пояснення, мова, смисл.

Исследуется динамика развития понятия “понимание” в рамках герменевтического метода. Показана неразрывная связь теории понимания и герменевтики. Прослеживается путь становления герменевтики как направления психологии и рассмотрено видение понимания разными исследователями.

Ключевые слова: понимание, герменевтика, интерпретация, объяснение, язык, смысл.

Проблема. Проблема розуміння як міждисциплінарна виявляється надзвичайно складним феноменом, який важко піддається аналізу. Процес розуміння є комплексною методологічною проблемою, яка з різних сторін досліджується рядом наук, в тому числі психологічною герменевтикою. При цьому завдання полягає в отриманні якнайточнішого, повного та всебічного уявлення про різноманітні аспекти проблеми розуміння. Зазначена проблема набуває особливої актуальності останнім часом, оскільки глибокі трансформації, що відбуваються в сучасному суспільстві, поставили науку, і психологію зокрема, перед очевидним фактом переосмислення значного кола питань, висунутих сьогоденними потребами.

Мета. Дослідити шлях становлення теорії розуміння в рамках герменевтики та розглянути бачення розуміння різними дослідниками.

“Немає психологічного процесу більш важливого та водночас більш складного для розуміння, ніж розуміння, і ніде наукова психологія не розчаровувала більшою мірою тих, хто звертався до неї за допомогою” – так оцінює проблему розуміння Дж.А. Міллер [7, с.266].

Даній проблемі як міждисциплінарній присвячена значна кількість праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, і майже в усіх публікаціях визнається, що вона є надзвичайно складним феноменом, який важко піддається аналізу. Проведений огляд уможливорює висновок, про те що процес розуміння є комплексною методологічною проблемою, яка з різних сторін досліджується герменевтикою, семіотикою, логікою, психологією, соціологією та рядом інших наук. При цьому завдання полягає, на нашу думку, не у протиставленні усіх цих методів та підходів, а в їх розумному поєднанні та доповненні, щоб отримати якнайточніше, повне та всебічне уявлення про різноманітні аспекти проблеми розуміння. До того ж, зазначена проблема набула особливої актуальності останнім часом, оскільки глибокі трансформації, що відбулися та відбуваються в сучасному суспільстві, поставили науку, і психологію зокрема, перед очевидним фактом переосмислення значного кола питань, висунутих сьогоденними потребами нового стану соціально-економічних та соціально-культурних стосунків [4].

Становлення та розвиток “теорії розуміння” нерозривно пов’язані зі становленням та розвитком герменевтики. Для цього філософського напрямку саме категорія розуміння стала центральною, навколо якої сконцентрувалася увага всіх її представників. Незаперечною заслугою герменевтики, насамперед, є виокремлення розуміння як проблеми. Саме герменевтика виявила комплексний характер проблеми розуміння, вказала на глибинний зв’язок розуміння та мови, ціннісних установок особистості, архетипів культури [5, с.7].

З часів античності і до наших днів герменевтика пройшла тривалий та складний шлях, отримала визнання в різних сферах науки. Їй присвятили свої дослідження багато вчених (Г.Г. Гадамер, П.Рікер, Г.Шпет, В.Г. Кузнєцов, А.А. Михайлов) і кожен дослідник шукав своє “бачення розуміння”. В цьому плані історія герменевтики є багатим джерелом для будь-якого дослідження, пов’язаного з проблемою розуміння, оскільки саме в ньому найповніше втілюються складність та багатоаспектність цієї проблеми, а також неможливість її розв’язання з точки зору якоїсь єдиної методології, єдино правильного підходу [5, с.14].

Своїми витокami проблема правильного розуміння та тлумачення сягає часів, коли люди ще не знали писемності, але спілкування різномовних племен і народностей зумовлювало необхідність перекладу з однієї мови на іншу, правильного розуміння “чужої мови”. Культура розуміння складалася впродовж історії шляхом формування естетично визначених об’єктів, що своїми якостями виокремлювались із повсякденності, а отже, і процес спілкування з ними потребував відповідного налаштування психіки – піднесення почуттів до рівня, на якому вони здатні адекватно реагувати на об’єкт. Таку функцію виконували в ранніх культурах ритуали шанування, схвалення, подяки, де міра відношення визначалася мірою цінності об’єкта шанування. Ритуали виривали людину із звичного ритму життя, вимагаючи налаштування на повноцінну взаємодію з предметом. Відтак поняття “розуміння” набуває якісної визначеності як явище творення ситуації обміну небайдужістю. Здатність чути та розуміти істину усвідомлюється як вищий дарунок, яким володіють лише обрані. Звідси особливий суспільний статус жерців, шаманів тощо як посередників між богами та людьми [8, с.224].

Європейська традиція текстуальної інтерпретації бере свій початок від античної (тлумачення античних текстів, передусім поем Гомера) та християнської (тлумачення Старого та Нового Заповітів) герменевтики. Остання поділяється дослідниками на середньовічну католицьку, православну і протестантську.

До здобутків перших інтерпретаторів сакральних (священних) творів в межах класичної герменевтики можна віднести:

1) виявлення, що таке смисл і виявлення різних смислів у Біблії: буквальний, алегоричний, моральний, аналогічний тощо (Оріген, Ієронім, Григорій Великий, Блаженний Августин, Бонавентура, Тома Аквінський та ін.);

2) вчення про знаки у Блаженного Августина;

3) тлумачення текстів у юридичній герменевтиці Гроція;

4) розробка герменевтичних прийомів у рамках протестантської теології (М.Лютер, Ж.Кальвін, ДЖ.Занчі, В.Перкінс);

5) перші визначення герменевтичного кола (розуміння частини, виходячи із контексту цілого, і навпаки) у Флація Іллірійця;

6) заснування граматично-історичної школи Землером;

7) дослідження природи знака, а також вихід на філософію мови у Вольфа та Хладеніуса;

8) історико-філологічна інтерпретація та завдання герменевтики (розуміння) і пояснення (експлікація), сформульовані Ернесті.

Узагальнюючи вищенаведене, слід зазначити, що спеціальна герменевтика стосується не стільки процесу розуміння взагалі, скільки розуміння складних місць текстів, а точніше – усунення їх нерозуміння. Її теоретики виходять із принципу, що розуміння є дещо саме по собі зрозуміле, що воно не потребує якого-небудь дослідження та роз'яснення. Розуміння не становить для них проблеми, і тому не до нього спрямовується їхня основна зацікавленість. В центрі їхньої уваги знаходяться всі можливі випадки нерозуміння, що виникають при читанні класичних літературних та біблійних текстів [1, с.62].

Поворотним пунктом, передвісником справжньої наукової герменевтики, що виникає у працях Ф. Шлейєрмахера, постає герменевтична теорія Флація – його доробки є переходом від практичної стадії в розвитку герменевтики до стадії теоретичного її розгляду. Проте, ми можемо стверджувати, що теологи, які займалися інтерпретацією Священного Письма, не відчували ніякої цікавості до психологічного витлумачення. Вони продовжували розглядати Біблію як твір, що виключає будь-які індивідуальні відмінності між його авторами.

Отже, ми можемо зробити висновок, що герменевтика має велику історію як практичне мистецтво тлумачення текстів. Однак як самостійна дисципліна, що претендує на роль загальної теорії інтерпретації, герменевтика виникає лише під дією ідей німецького філософа Фрідріха Шлейєрмахера. Він ставить перед собою мету створення загальної герменевтики як “мистецтва розуміння, а не

витлумачення зрозумілого” [6]. Саме він поклав початок переходу від герменевтики як мистецтва тлумачення біблійних текстів до проблеми мовлення взагалі. При цьому Шлейермахер виходив з факту універсальності феномена розуміння в культурному житті людини – якщо розуміння носить універсальний характер, то такою ж універсальною повинна бути герменевтика як вчення про розуміння.

Загальна герменевтика, на думку Шлейермахера, повинна виходити з того, що самим по собі зрозумілим є не розуміння, а нерозуміння і що саме “бажання та пошуки” розуміння і є справжньою проблемою мистецтва витлумачення. У ній вся увага теоретика повинна бути спрямована на сам процес розуміння (а не на окремі випадки нерозуміння, як це мало місце у спеціальних герменевтиках). Кінцевим результатом загальної герменевтики повинно стати формулювання загальних закономірностей розуміння [1, с.62].

Роблячи предметом свого дослідження процес розуміння як такий, Шлейермахер, перш за все, ставить питання про те, як взагалі можливе розуміння, чи що є його першою та необхідною умовою. В результаті своїх роздумів він приходить до висновку, що основою розуміння є схожість та розбіжність людських індивідуальностей, тобто схожість та розбіжність між автором твору та читачем або між двома співрозмовниками. Якби між тим, хто повинен бути зрозумілий, та тим, хто повинен зрозуміти, не було ніякої відмінності, тоді не потрібна була б ніяка герменевтика, бо зміст мовлення засвоювався б інтуїтивно.

Розуміння, згідно зі Шлейермахером, конститується наявністю двох моментів: моментом спільності, близькості за духом та думкам між двома мовцями, та моментом певної відмінності, “чужорідності” між ними. “Чужорідність” та “спорідненість” – два взаємопов’язаних, хоч і протилежних принципи, через які Шлейермахер прагне обґрунтувати як можливість, так і необхідність розуміння. Висунення цих принципів, з його точки зору, усуває випадковість та нерегулярність застосування герменевтичної процедури, характерну для його попередників – теоретиків спеціальних герменевтик. Відношення “чужорідне” – “споріднене” універсальним чином визначає людське спілкування. Воно лежить в основі розуміння не лише класичних літературних та біблійних, але й будь-яких інших письмових текстів, зокрема мови та мовлення.

Розглядаючи розуміння як універсальний феномен людського життя, Шлейермахер виділяє три ступеня розуміння. На найнижчому з них розуміння відбувається несвідомо, тобто механічно; на другому, більш високому рівні в результаті більш чи менш випадкового узагальнення досвіду витлумачення у спеціальних

герменевтиках; і лише на вищому рівні – здійснюється як мистецтво [1, с.67].

Згідно зі Шлейєрмахером, завдання розуміння полягає в тому, щоб проникнути за рамки мовного повідомлення думки, тобто виявити, яке індивідуальне мислення лягло в основу даного мовлення. Відповідно й герменевтика визначається як “техніка” осягнення внутрішньої сутності мислення виходячи з його зовнішньої, мовної форми. Предмет герменевтики, таким чином, наявний для філософа у двох відношеннях – як внутрішнє мислення та як зовнішня мова. В центрі уваги опиняється сам процес прояву думки в її мовній оболонці. Особливий акцент робиться на те, яким чином у цьому процесі виявлення думки можна вловити індивідуальну своєрідність мовця.

Відповідно розуміння, за Шлейєрмахером, має дві сторони: об’єктивну та суб’єктивну. Об’єктивне розуміння має своїм предметом мовлення як факт мови. Суб’єктивна сторона розуміння спрямована на мову як факт мислення, в центрі тут – “ініціатор мови”, автор тексту. Можливість суб’єктивного дослідження зумовлена знанням внутрішнього та зовнішнього життя автора твору. Це розуміння є “вживанням в іншого”, перевтілення в автора, воно повною мірою застосовується лише до “споріднених душ”, конгеніальних особистостей. Воно складає те, що Шлейєрмахером було названо психологічною інтерпретацією.

Отож, розуміння є взаємопроникненням двох моментів – граматичного та психологічного. Однак, згідно зі Шлейєрмахером, взаємопроникнення не є змішуванням. Робота з кожним видом тлумачення здійснюється окремо. Використовується метафора сходження до мети – взаємопроникнення психологічного та граматичного відбувається в точці зустрічі на вершині.

Шлейєрмахер вказує, що граматичний та психологічний моменти повністю рівнозначні і “неправильно було б вважати граматичне тлумачення більш низьким, а психологічне більш високим” [13, с.46]. Пріоритет того чи іншого залежить від дослідницьких задач. Граматичне тлумачення виявляється більш високим, якщо мова постає як умова мислення всіх одиничних суб’єктів, а психологічне – більш високим, якщо мова розглядається як засіб, за допомогою якого людина передає свої думки.

Наступний значний етап у розвитку герменевтики пов’язується з ім’ям Вільгельма Дільтея. З появою його праць цариною герменевтики оголошується все те, що пов’язане з проявами людського духу, і лише там, де є суб’єктивні смисли, де кожен дослідник може стати “спів-творцем”, витлумачуючи художній твір, історичні факти як об’єктивний вияв життя минулих

поколінь, минулих культур або ж зовнішні прояви людських емоцій та душевних поривів – лише в цій царині можливе розуміння [5, с.11]. “Розуміння” Дільтей проголошує специфічним методом осягнення безпосередньої та всезагальної реальності – життя.

Дільтей вважав метод розуміння методом безпосереднього осягнення духовної цілісності. Предметом розуміння можуть виступати внутрішній світ людини, зовнішній світ та культура минулого. Розуміння внутрішнього світу здійснюється за допомогою інтроспекції; зовнішній світ доступний розумінню так само як об’єктивно існуючий. Тобто предметом розуміння, що дозволяє по-новому поглянути на внутрішній світ людини та на його історію, є, згідно з Дільтеєм, внутрішній світ індивіда, об’єктивований назовні, що проявляється у вигляді права, релігії, мови, норм моралі, що регулюють суспільну поведінку людей. Тому для розуміння культури минулого Дільтей використовує герменевтику.

На питання про те, як можливе розуміння, Дільтей відповідає: воно можливе у формі герменевтичного аналізу фізичних процесів, оскільки між об’єктом розуміння та тим, хто розуміє, існує спільність [6, с.61]. Згідно з Дільтеєм, найбільш значним після Шлейєрмахера теоретиком герменевтики, операція розуміння стає можливою завдяки здатності, якою наділена кожна свідомість, проникати в іншу свідомість не безпосередньо, шляхом “переживання”, а опосередковано, шляхом відтворення творчого процесу виходячи із зовнішнього вираження. Саме це опосередкування через знаки та їх зовнішній прояв призводить надалі до конфронтації з об’єктивним методом природничих наук.

Дільтей розробляє класифікацію рівнів розуміння, що співвідносяться з відповідними проявами життя [5, с.12]:

1. Перший рівень розуміння є властивим для наукових та логічних суджень, законів, категорій. Ці судження вільні від впливу часу, місця, авторства, оцінка ж їх здійснюється згідно критеріїв істинності-хибності. В. Дільтей вважає цей рівень розуміння не досить досконалим, тому що в ньому не виявляється зв’язок між специфічною формою прояву теоретичного опису та самим життям;

2. Другий рівень розуміння пов’язаний з діями. Дії завжди контекстуально пов’язані з цілепокладанням. Але, з іншого боку, дії, як прояви людського життя, носять неінтенційний, ненавмисний характер. Тому розуміння дій реалізується через відтворення тієї мети, що зумовлюють саму дію. Особливістю даного типу розуміння є те, що воно спрямоване на дії, а не на суб’єкта, що здійснює ці дії. На відміну від теоретичних суджень, критерієм розуміння дії є успіх чи невдача щодо досягнення мети;

3. Третій рівень розуміння співвідноситься з проявами “живого досвіду”, що подаються як вияв внутрішнього духовного життя людини. Ці прояви “живого досвіду” охоплюють надзвичайно широкий спектр – від осмислених продуктів людської творчості і до мимовільних та неусвідомлюваних актів поведінки. Такі прояви виявляють самі основи людського духу та інколи повідомляють про особу більше, ніж вона сама про себе знає. Критерій оцінки такого розуміння – автентичність розуміння змісту, здатного розповісти про людину більше, ніж будь-яка форма теоретичного опису. Саме розуміння такого змісту є, за Дільтеєм, центральним завданням герменевтики.

Наведена класифікація, на думку Дільтея, є досить умовною теоретичною абстракцією. Насправді ж всі зазначені види розуміння тісно переплетені між собою.

Що стосується форм розуміння, Дільтей виділяє елементарні та вищі форми розуміння. До елементарних відноситься “витлумачення одного окремого прояву життя”. Логічною формою їх вираження є аналогія. До вищих форм розуміння відноситься розуміння “цілісної зв’язності життя та внутрішнього світу людей”. Логічною формою їх вираження є “індуктивний висновок від окремих проявів до зв’язності життя як цілого. Передумова висновку – знання про душевне життя та його відношення до середовища й обставин” [3, с.144].

Слід зазначити, що термін “розуміння” у Дільтея має зовсім інше значення, ніж “пізнання”, тим більше наукове; він цілком обумовлений індивідуальною здатністю інтерпретації, завжди пов’язаної лише з актом співпереживання. Під розумінням, що знаходить своє завершення в інтерпретації, мається на увазі такий процес, в котрому шляхом знаків, що чуттєво сприймаються, пізнається психічне [9].

Сучасними дослідниками в цілому також визнається, що “герменевтичний феномен” не є методом пізнання у його філософському розумінні, що герменевтика не забезпечує успіх у відкритті як епістемологія, але при цьому відкриває межі раціональності через розкриття обмеження розуміння людини обраних нею способів діяльності та власне себе [2, с.38].

У той час, як Дільтей відносив розуміння до глибинного рівня осягнення, що включає в себе момент “схоплення” як деяке соціально-психологічне “вираження внутрішньої реальності”, для Хайдеггера розуміння полягає в силі осягнення ніби власних можливостей буття в рамках “життєвого світу”, в якому воно існує [14, с.151]. У Хайдеггера та Гадамера герменевтика з методологічного трансформується на онтологічне вчення.

Розуміння розглядається Хайдеггером в якості модусу чи складового елементу існування людської свідомості, що намагається

пробитися у глибинне буття, але ним не володіє. Зміст розуміння – це не об'єкт світу, а швидше вгадувана структура самого буття. Розуміння – базис для всякої інтерпретації та є, отже, через свій зміст онтологічним фундаментом, первинним стосовно кожного акту існування. Друга сторона розуміння у Хайдеггера завжди стосується Я-майбутнього та має проєктивний характер. Будь-який акт розуміння – це “проєкт”, вихід за рамки безпосередньо даного змісту та являє собою форму буття в тенденції.

Сутність розуміння, за Хайдеггером, полягає не просто в осягненні ситуації, але в розкритті можливостей буття. Акт розуміння завжди здійснюється в рамках “герменевтичного кола” – прагнення людського існування прорватися до буття та впливів буття на це існування [14, с.152]. Для Хайдеггера герменевтичне коло є механізмом, за допомогою якого здійснюється процес “змістового руху розуміння та витлумачення. Хто хоче зрозуміти текст, – пише Г.Г.Гадамер, коментуючи хайдеггерівське поняття герменевтичного кола, – той завжди робить припущення”.

На думку Гадамера, дана проблематика, що розглядається через діалектику читання та розуміння тексту, підводить до вирішального питання про можливість розуміння. “Хайдеггер дав повністю правильний феноменологічний опис, коли він у начебто читанні... відкрив передструктуру розуміння. Він надав приклад, з якого випливає задача”. А оскільки розуміння можливе лише в мові та за допомогою мови, мова визначає постановку усіх герменевтичних проблем [6, с.67].

Розуміння тут виступає первісною формою людського життя, а не лише методичною операцією. На думку Хайдеггера, “герменевтика має справу не стільки з правилами інтерпретації текстів, теорією лінгвістичного розуміння чи методологією наук про дух, скільки з нашим загальним ставленням до світу, в якому ми живемо. По суті, вона являє собою феноменологічне визначення специфіки самого людського існування, оскільки розуміння й інтерпретація складають фундаментальні способи людського буття, тому ми розглядаємо філософію як герменевтичну інтерпретацію цього буття” [11, с.32].

Отже, на відміну від методологічного бачення розуміння у філософії життя, в “Бутті і часі” розгортається онтологічна інтерпретація феномену розуміння. Дане поняття розглядається в контексті фундаментальної онтології, в якій воно виступає не методом гуманітарних наук, а фундаментальним способом буття людини [12, с.168]. Людина, розуміючи, проєкує себе на певну можливість, на те, що може відбутися. Це передбачає плюральність можливостей розуміння та інтерпретацій. Визначення М.Хай-

деггером проєктивної природи розуміння приводить до висновку, що акт розуміння – це акт саморозуміння.

Великий вплив на різноманітні герменевтичні напрямки справили дослідження А.Н.Уайтхеда. На його думку, розуміння може бути досягнуте двома способами:

1. Якщо стан справ, який ми розуміємо, є складним, його можна розуміти, розглядаючи окремо складові його фактори, синтез яких дає нам повну картину – це внутрішнє розуміння;

2. Якщо стан справ ми розуміємо як ціле безпосередньо, без проміжних ступенів аналізу та незалежно від того, доступне воно аналізу чи ні – це зовнішнє розуміння.

Обидва вони знаходяться у взаємозв'язку, передбачають один одного: перший спосіб пояснює стан справ як наслідок узагальнення, інтеграції знання про частини цілого, а другий – як каузальний фактор. Таке трактування розуміння, за задумом Уайтхеда, повинне було прояснити проблему співвідношення герменевтики та науки [6, с.68].

Оскільки наявні такі явища, що в якомусь певному сенсі існують, але не є реальними, питання про їх пізнання та розуміння не може бути вирішене за допомогою спостереження та інтуїції. Такий трансцендентальний залишок, отриманий шляхом “вирахування” з існування реального буття, являє собою деякі сутності, що можуть бути зрозумілі за допомогою інтерпретації. Інтерпретація надає сенсу емпірично неосяжним сутностям, створюючи тим самим можливість для їх осягнення розумом.

П.Рікер тлумачить герменевтику як інтерпретацію текстів у співвідношенні з теорією операцій розуміння. Під розумінням він має на увазі мистецтво осягнення значення знаків, що передаються однією свідомістю та сприймаються іншими свідомостями через їх зовнішнє вираження. Мета розуміння за Рікером – здійснити перехід від цього вираження до того, що є основною інтенцією знаку, та вийти назовні через вираження. Що ж стосується переходу від розуміння до інтерпретації, то він визначений тим, що знаки мають матеріальну основу, моделлю якої є писемність. Будь-який слід чи відбиток, будь-який документ чи пам'ятка, будь-який архів можуть бути письмово зафіксовані та спонукають до інтерпретації. Важливо дотримуватись точності в термінології та закріпити слово “розуміння” за загальним явищем проникнення в іншу свідомість за допомогою зовнішнього позначення, а слово “інтерпретація” застосовувати стосовно розуміння, спрямованого на зафіксовані в письмовій формі знаки.

Інтерпретація, на думку Рікера, залишається деякою периферією розуміння, і відношення, що склалося між письмом та читанням,

своєчасно нагадує про це: читання зводиться до оволодіння суб'єктом, який читає, смислами, покладеними в тексті. Це оволодіння дозволяє йому подолати часову та культурну відстань, що відділяє його від тексту, таким чином, що при цьому читач засвоює значення, котрі з причини існуючої між ним та текстом дистанції були йому чужі. У цьому вкрай широкому сенсі відношення “письмо – читання” може уявлятися як чистий випадок розуміння, здійснюваного через проникнення в іншу свідомість через вираження [10, с.5].

Розуміння може в кращому випадку вимагати прийомів чи процедур, що застосовуються тоді, коли ми торкаємося співвідношення цілого та частини або значення та його інтерпретації. Однак, як би далеко не вела техніка цих прийомів, основа розуміння залишається інтуїтивною з причини вихідної спорідненості між інтерпретатором та тим, про що говориться в тексті.

Розповсюдження структурного аналізу на різні категорії письмового дискурсу призводить до остаточного руйнування протиставлення понять “пояснювати” та “розуміти”. Ставши автономним об'єктом, текст розміщується саме на межі розуміння та пояснення, а не на лінії їх розмежування. Але якщо інтерпретація більше не може бути зрозуміла без етапу пояснення, то пояснення не здатне стати основою розуміння, що складає суть інтерпретації текстів. Множинність інтерпретацій та навіть конфлікт інтерпретацій є не недоліком чи вадою, а перевагою розуміння, що утворює суть інтерпретації. Тут Рікер говорить про текстуальну полісемію так само, як говорять про лексичну полісемію [10, с.8].

Оскільки розуміння продовжує конституювати основу інтерпретації, яку неможливо усунути, можна сказати, що розуміння не припиняє передувати, супроводжувати та завершувати пояснювальні процедури. Розуміння передує поясненню шляхом зближення з суб'єктивним задумом автора тексту; воно створюється опосередковано через предмет даного тексту – тобто світ, котрий є змістом тексту і котрий читач може обжити завдяки уяві та симпатії. Розуміння супроводжує пояснення тією мірою, у котрій пара “письмо – читання” продовжує формувати сферу інтерсуб'єктивної комунікації і в цій якості сходиться до діалогічної моделі питання та відповіді, описаної Гадамером. Нарешті, розуміння завершує пояснення тією мірою, якою воно долає географічну, історичну чи культурну відстань, що відділяє текст від його інтерпретатора. В цьому сенсі слід зауважити щодо того розуміння, котре можна назвати кінцевим розумінням, що воно не знищує дистанцію через деяке емоційне злиття, воно швидше полягає у грі близькості та відстані, за якої сторонній визнається в якості такого

навіть тоді, коли набувається спорідненість із ним. Розуміння припускає пояснення тією мірою, якою пояснення розвиває розуміння. Це подвійне співвідношення Рікер резюмує за допомогою девізу: більше пояснювати, щоб краще розуміти [10, с.8].

Іншим шляхом іде наступний відомий представник герменевтики – Е.Бетті. Він є послідовником традиційного розуміння герменевтики як теорії інтерпретації, зберігає методологічне значення категорії розуміння, не приймаючи онтологічне її витлумачення. Бетті при вирішенні проблеми розуміння ставить своїм завданням визначити процес розуміння взагалі. На його думку, пояснення лише підводить до розуміння. В той же час, щоб зрозуміти в єдності процес пояснення, необхідно звернутися до феномена “елементарного розуміння” як мовного явища. Процес пояснення покликаний вирішити проблему розуміння, котра має багато відтінків, володіє специфічною своєрідністю. Результатом такого підходу є визначення Бетті розуміння як впізнання та реконструкції смислу тексту [6, с.70].

Бетті шукає середину між об’єктивним та суб’єктивним елементами будь-якого розуміння. Він формує цілий канон герменевтичних принципів зі смисловою автономією тексту на чолі, згідно з яким смисл, тобто думка автора, має бути взятий із самого тексту. Однак він з такою ж рішучістю підкреслює принцип актуальності розуміння, відповідно – пристосування його до об’єкта, тобто він бачить, що зв’язаність інтерпретатора з певною “територією” об’єкта є інтегруючим моментом герменевтичної істини [2, с.585].

На думку Гадамера, Бетті знаходиться під впливом “психологічної інтерпретації”, обґрунтованої Шлейермахером: посилено намагається бачити завдання в тому, щоб реконструювати духовний зв’язок цінності та змісту суті, і цю власне герменевтичну постановку питання обґрунтувати лише шляхом певного роду аналогії з психологічним тлумаченням. Так, наприклад, він пише, що розуміння є впізнавання та наступна реконструкція смислу, і пояснює це наступним чином: “...внаслідок перетворення творчого процесу в процес викладу інтерпретатор повинен пробігати на своєму герменевтичному шляху творчий шлях у зворотному напрямку стосовно того роздуму, що був здійснений всередині нього” [цит. за [6]]. Тим самим Бетті йде вслід за Шлейермахером.

Герменевтична діяльність, для якої розумінням називалося б відновлення початкового, – це лише повідомлення “мертвого змісту”. За Гадамером, справжнє розуміння є не тільки репродуктивним, але також і продуктивним відношенням. Воно вимагає постійного врахування історичної дистанції між інтерпретатором та текстом,

всіх історичних обставин, що безпосередньо чи опосередковано пов'язують їх, взаємодії минулої та сьогоденної духовної атмосфери. Розуміння – це процес злиття горизонтів, підкреслює Гадамер.

Розуміння розглядається Гадамером не в попередньому традиційному плані як лише акт людської діяльності, а в дусі Хайдеггера – як базисний “спосіб буття у світі”. Воно завжди є історичною та лінгвістичною подією в культурі, природознавстві, науці, житті – одним словом, скрізь. В той час як Дільтей обмежується тим, що вважає герменевтику методологічною основою соціально-гуманітарного буття, Гадамер став видавати її за “універсальний аспект філософії” [2].

Гадамер справедливо звертає увагу на можливість застосування категорії розуміння не лише до аналізу текстів, як це робить Шлейєрмахер, або ж процесів соціально-історичного життя як феномена культури, на чому наполягав Дільтей, але й до всіх без виключення явищ життя. Крім того, Гадамер підкреслює історичний та діалектичний характер самого процесу розуміння. Ключ до розуміння полягає не лише в маніпулювання та вольовій інтерпретації суб'єкта, але і в участі та залученні до життя, не в пізнанні, не в “досвіді”, не в методології, але в “діалектиці” [14, с.153].

Дуже ґрунтовно різні тонкощі герменевтики були досліджені Е.Коретом, і серед них багато уваги він приділив вивченню категорії розуміння. Її дослідження Корет починає з розгляду розуміння як осягнення смислу. Такий вид розуміння означає в нього внутрішню проникливість, саме за її допомогою ми осягаємо смисл. Яким чином ми приходимо до висновку, звідки нам відомий смисловий зміст? Відповідь на це питання можна дати лише після більш детального дослідження поняття розуміння. Можна ставити продумані запитання про розуміння різних предметних сфер. Але первісною формою розуміння буде, перш за все, розмовне розуміння. Звідси у Корета виникає задум покласти розмовне розуміння в основу герменевтичної рефлексії. Для мовного розуміння істотною є наявність діалогової структури. При цьому розуміння є не двополюсною комунікативною системою. Воно має триповерхневу структуру, оскільки і розуміння, й висловлювання стосуються речі. Мовне розуміння вимагає звернення до розгляду речі, незважаючи на те, що сама річ може бути й не дана у безпосередньому сприйнятті. Ми знаємо про неї через мову [6, с.75].

Реконструюючи концепцію Корета, можна сказати, що система розуміння мовних виразів включає в себе три типи відношень: “розуміння – мовний вираз”, “розуміння – дійсність”, “мовний вираз – дійсність”. Розуміння мовних виразів є осягнення їх значення. Розуміння речей – проникнення у їх смисл. Відношення

між мовним виразом та позалінгвістичною реальністю є одним із визначальних моментів при осягненні смислу та значення виразів мови та являє собою семантичне відношення. Розуміння речі та розуміння мови взаємно обумовлюють та доповнюють одне одного. Таке співвідношення між ними має зберігатися протягом всього дослідження. Від власне людського розуміння Корет відрізняє предметне розуміння. Воно надалі найрізноманітнішим чином виявляється залежним від людського розуміння.

Розуміння, за Коретом, не можна обмежувати лише теоретичною сферою тому, що наявне практичне розуміння. Ми досягаємо розуміння того, як практично користуватися речами. У будь-яких формах розуміння присутнє людське розуміння: “Таке розуміння такою ж мірою фундаментальне, як і універсальне явище”. Всяке пізнання, в тому числі й наукове, засноване на розумінні; розуміння – фундамент духовної діяльності.

Дуже важливим аспектом при дослідженні герменевтичного розуміння є проблема співвідношення розуміння й істини. “Всяке розуміння, – пише Корет, – це прагнення осягнути істину”. На його думку, розуміння вже є методом осягнення істини, оскільки стосується пояснення покладеного смислу. Герменевтика повинна, вважає Корет, відрізняти істину розуміння від істини пізнання. Але при цьому їх не можна повністю розділяти. Істина розуміння та істина пізнання пов’язані одна з одною, вони можуть відділятися лише відносно та ніколи не можуть протиставлятися [6, с.78].

Висновки. Проблема розуміння є центральною проблемою герменевтики. Відповіді на питання про те, що таке розуміння та яка його роль у герменевтиці, виявляють великі розбіжності у поглядах та великий діапазон – від трактування розуміння як психологічної установки до оголошення його категорією теорії пізнання, від засвоєння смислу вираження мови до надання розумінню статусу реального існування. Немає ніякого сумніву в тому, що проблема розуміння має велике значення в гуманітарних науках. Численні проблеми, поставлені в рамках герменевтики, є актуальними та, безумовно, мають значення для сучасної науки та психології зокрема.

Список використаних джерел

1. Габитова Р.М. “Универсальная” герменевтика Фридриха Шлейермахера/Р.М.Габитова//Герменевтика: история и современность (критические очерки). – М., 1985. – 303 с.
2. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики /Х.-Г.Гадамер. – М., 1988. – 704 с.
3. Дильтей В. Наброски к критике исторического разума/ В.Дильтей//Вопр. философии. – 1988. – № 4.

4. Діхтяренко С.Ю. Дослідження процесу розуміння в контексті сучасних задач психології/С.Ю.Діхтяренко//Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України “Актуальні проблеми психології” у 12 томах/За ред. В.О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 9. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – 348 с. – С. 80 – 86.
5. Коваленко А.Б. Психологія розуміння /А.Б.Коваленко. – К., 1999. – 184 с.
6. Кузнецов В.Г. Герменевтика и гуманитарное познание / В.Г.Кузнецов. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 192 с.
7. Миллер Дж.А. Психолінгвісти/Дж.А.Миллер//Теорія речової діяльності. – М., 1968.
8. Мовчан В. Моральнісні аспекти проблеми розуміння (до історії становлення)/В. Мовчан//Герменевтичні студії. Збірник наукових праць Міжнародного науково-теоретичного семінару “Герменевтика тексту: між істиною і методом/Ред. кол. Скотний В. та ін. – Аз-арт, 2001. – 264 с.
9. Одуев С.Ф. Герменевтика и описательная психология в “философии жизни” Вильгельма Дильтея/С.Ф.Одуев// Герменевтика: история и современность (критические очерки). – М.: Мысль, 1985. – 303 с. – С. 97 – 120.
10. Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика: Московские лекции и интервью /П.Рикер. – М.: АКАДЕМІА, 1995. – 159 с.
11. Рузавин Г.И. Проблема интерпретации и понимания в герменевтике /Г.И.Рузавин// Объяснение и понимание в научном познании. – М., 1983.
12. Хайдеггер М. Бытие и время /М.Хайдеггер. – Харьков: Фолио, 2003. – 510 с.
13. Шлейермахер Ф. Академические речи 1829 года/Ф.Шлейермахер//Метафизические исследования. – Вып. 3–4. – Спб., 1998.
14. Шульга Е.Н. Проблема “герменевтического круга” и диалектика понимания /Е.Н.Шульга//Герменевтика: история и современность (критические очерки). – М.: Мысль, 1985. – 303 с. – С. 143 – 161.

The dynamics of development of concept “understanding” is explored within the framework of hermeneutic method. Indissoluble connection of theory of understanding and hermeneutic is described. The way of formation of hermeneutic as area of psychology is traced and vision of understanding of different researchers is considered.

Keywords: understanding, hermeneutic, interpretation, explanation, language, sense.

Отримано: 11.02.2012 р.